

A diktatúra pillérei Szaddám Huszein alatt

Wagner Péter

Még nem ismerjük pontosan, hogy a Közel-Kelet egészére nézve milyen változásokkal fog járni a diktatúra bukása és az amerikai katonai jelenlét megerősödése a térségben, de az egyszerű iraki emberek és országuk sorsa mindenképpen sorsdöntő fordulathoz érkezett. Az iraki egyszerre szabadulhatott meg a hidegháborút túlélő egyik legkegyetlenebb totalitárius diktatúrától, és kap lehetőséget arra, hogy saját sorsát kezébe véve, nyugati támogatással megpróbálja letérni arról az útról, amely autoriter politikai rendszerek kialakulását és változását hozta az arab országoknak függetlenségük elnyerése óta.

Szaddám Huszein Irakjának ilyen hosszán tartó fennmaradására kevesen számítottak. Az ország belső adottságai és a kül- és világpolitikai érdekek azonban segítettek a rendszer stabilitásának fenntartásában a katasztrofális következményekkel járó második (kuvaiti) öbölháború után. A sikeres túlélés záloga mégis elsősorban Szaddám Huszein személyén és az általa kiépített diktatúrán múlt. A Baath Párt uralmára épülő rezsim azonban nem csak az erőszak és megfélemlítésre alapozta uralmát (ahogy azt általánosan beállítják), hanem a társadalom meggyőzésének más eszközeit is ismerte és alkalmazta. Ezek közül talán a legfontosabb az a hatalmas fejlődés, amelyen az 1970-es években keresztülvitték az országot az olajjövedelem megugrásának következtében. Kialakult egy erős, nagy létszámú középosztály egy olyan országban, ahol két évtizeddel korábban az embereknek még hihetetlen, középkorinak tűnő szenvedések közepette kellett élniük. Megvalósult az egész lakosságra kiterjedő közoktatás és közegészségügyi ellátás. Kórházak, iskolák, új autópályák és lakótelepek épültek ott, ahol alig ötven alatt a népesség több mint fele vidékről a városokba költözött a mai szemmel hihetetlen nyomor és kisémmizettség elől. A Baath Párt ezeknek a millióknak jövőt kínált, munkát, biztonságot, jólétet és stabilitást biztosított.

Tíz év bizonytalanság és felfordulás után, 1968-ban a Baath Párt hatalomra jutása a civil kormányzat visszatérését jelentette. A hatalom egyedüli birtokosaként a párt a saját íze szerint, de gyökeres és gyors ütemű modernizációhoz látott hozzá. Ennek része volt a szekuláris politika, a vallás szerepének háttérbe szorítása, a nők helyzetének javítása, egyenrangúsítása. A gazdasági életben az állami szerepvállalás megnövekedése, a földosztás folytatása és a nagy ipari beruházások végrehajtása.¹

A párt pánarab ideológiája további fontos eleme volt a rendszer támogatottságának. Irak részt vett kisebb-nagyobb erőkkel az össze arab-izraeli háborúban. Nasszer halálát követő úrben Irak és Szaddám Huszein komoly esélyekkel pályázhatott az arab nemzet vezetőjének címére. Hadserege az egyik legjobban képzett és felszerelt volt, népességszáma és stratégiai fekvése révén meghatározó szerepet játszhatott a térségben, és mindezek mellett őrizte függetlenségét az Egyesült Államoktól és Szovjetuniótól.

Csak találgathatunk, hogy mi történt volna, ha Irak nem kezd bele az országot romba döntő Irán ellen vívott háborúba. Ez a konfliktus gyakorlatilag tönkretette az 1970-es években elért eredményeket. Bár a kiépült struktúrák megmaradtak, a korábbi évtizedre jellemző jólét a múlté lett. 1988-ra az iraki gazdaság romokban hevert, az ország súlyosan eladósodott, a középosztály meggyengült, a férfi lakosság nagy része fegyverben állt.

Az öbölháború és az azt követő szankciók időszaka sok tekintetben oda jutatták az országot, ahonnan évtizedekkel korábban elindult. Irak újjáépítésének is ez lehet az egyik kulcsa. Egy olyan országról van, ahol az emberek már megtapasztalták a jólétet, rendelkeznek a megfelelő tapasztalatokkal, a szükséges szellemi és gazdasági erőforrásokkal.

Az új Irak létrejöttének másik és fontosabb kulcsa a politikai stabilitás kérdése. Napjaink eseményei, hetekkel, hónapokkal Szaddám Huszein bukása után kevés reményt adnak erre. A régi elit bukásával a hatalmi pozíciók megszerzésért olyan ellenzéki szervezetek küzdenek Bagdadban, amelyek tömegtámogatottsága nem ismert. A helyzetet részben bonyolítja, részben stabilizálja az Egyesült Államok katonai jelenléte, amelynek szintén megvannak a maga jelöltjei és elvárásai az új rendszerben. Az egyszerű iraki polgár, aki saját szabad akaratából még sohasem tehetette le voksát egyik vagy másik politikai irányzat, ideológia vagy egyszerűen csak jövőkép mellett, egyszerre aggódik saját és országa biztonsága felől.

Az ilyenfokú politikai instabilitásért az elmúlt 35 év diktatúrája felelős, amely a totális diktatúrák sajátjaként felszámolt, elhallgatott mindenféle disszonáns hangot. A fejlődés és jólét ára Irakban a rendszerbe való teljes és kötelező betagozódás volt. Akit, akiket szépszóval nem lehetett meggyőzni arról, hogy csak a Baath Párt által kínált út az üdvözítő, azoknak az üldöztetés, kínzás, emigráció vagy halál jutott.

Tanulmányunk célja, hogy bemutassa azokat az eszközöket, amelyekkel lehetővé vált az önkényuralom ilyen magasan szervezett rendszerének létrehozása, amelyek változó időkből változó súllyal játszottak szerepet a hatalom legitimitásának és stabilitásának fenntartásában. Ezek elsősorban a Baath Párt, a fegyveres erők, a biztonsági és hírszerző szervezetek. Másodszorban Szaddám Huszein saját családja és rajta keresztül a törzsiség szerepe valamint maga a kormányzati és politikai rendszer általában. Ez utóbbi két téma vizsgálatát külön indokolja véleményünk szerint, hogy a kellelénél mindig is kevesebb szerepet kaptak az iraki diktatúra elemzése során.

Szaddám Huszein családi, törzsi hálózata

Az iraki rendszer egyik sajátossága volt, hogy a Baath Párt hatalomra jutása után az ország irányítását, ha nem is sajátította ki, de meghatározó szerepre tett szert egy törzs. Szaddám Huszein saját, Bú Nászir törzsének beépülése a hatalmi rendszerbe olyan átható volt, amelyhez hasonlót a Közel-Kelet arab országáiban csak Szaúd-Arábiában találunk. Fontos különbség azonban a két ország között, hogy előbbi modern köztársaság, utóbbi tradicionális monarchia az Ibn Szaúd törzs uralma alatt.

A Baath Párt uralma alatt az iraki törzsek felemelkedése és a törzsiség szerepének megnövekedése két lépcsőben történt. Az 1980-as évek közepéig csak Szaddám Huszein saját és néhány vele szövetséges törzs tagjai kerültek a fontos pozíciókba leginkább a rendszer stabilitásának biztosítása érdekében. A törzsiség, mint kvázi ideológia megjelenése, később csak az 1990-es években került előtérbe, amikor egyrészt a szankciók hatására az állam már képtelenné vált ellátni számos hagyományos funkcióját, másrészt a lojalitás és a diktatúra támogatása érdekében Szaddám Huszein a hivatalos propaganda szintjén is e tradicionális társadalmi struktúra felé fordult.

Szaddám Huszein rokonságának felemelkedése Haszán al-Bakrhoz és Hajrallah Talfához köthető. Mindketten a Bú Nászir törzs Bedzsát klánjába tartoztak, utóbbi egyszerre volt a diktátor, nagybátyja és később apósa. Al-Bakrt és Talfát összekötötte, hogy mindketten katonatisztek és az arab nacionalizmus hívei voltak. Az 1960-as évek közepén al-Bakr szerezte meg az éppen újjáalakuló Baath Párt főtitkári tisztségét. Mivel korábban a szervezet többször is a belső frakciók önmarcangolásának esett áldozatul, az új vezető immár egységes vezetést akart. Állítólag Talfa már ebben az időben javasolta al-Bakrnak, hogy az ideológiai szolidaritás helyett, a törzsi szolidaritásra helyezze a hangsúlyt a párt átalakításakor. Az új főtitkár a két szélsőség között próbált egyensúlyozni. A főtitkár-helyettesi tisztséget és a párt saját hírszerzőszervezetének vezetését, rokonára, az ifjú Szaddám Huszeinre bízta.²

Haszán al-Bakr elnöki periódusa alatt (1968–1979) a Bú Nászir és a vele baráti viszonyban levő Tikrit környéki szunnita arab törzsek csak kisebb számban és főleg a hírszerző és biztonsági szervezetekbe nyertek felvételt. Ezek közvetlen irányítója az ország alelnöke, Szaddám Huszein volt. Amikor a visszavonulás előszeleként al-Bakr lemondott a hadügyminiszteri posztról 1977-ben, azt veje, Szaddám Huszein sógora, Adnán Hajrallah Talfa tábornok kapta meg. 1974 és 1983 között a legfontosabb hírszerző szervezet, a Mukhabarat vezetője Barzan Ibrahim at-Tikriti, Szaddám Huszein féltestvére volt. Ali Haszán al-Madzsíd, Szaddám elsőfokú unokatestvére szintén különböző biztonsági és állami posztokat töltött be, bár neve csak 1988-ban, a kurdok ellen elkövetett atrocitások kapcsán lett világszerte ismerté.

A Bú Nászir törzs teljes kiterjedésére a hatalom berkeiben csak az 1990-es évek elejétől figyelt fel a világ. Az második öbölháború (Kuvait) idejére újabb korosztályok nőt-

tek fel. Szaddám Huszein két saját fia, illetve két unokatestvére mind jelentős szerepet kaptak az ország háttérből való irányításában.

A „Tikriti klán” kedvelt újságírói kifejezés, amely egyszerre utal a városból származó személyek meghatározó szerepére Irak életében és Szaddám Huszein saját rokonságára. Alaposabban megvizsgálva a kérdést, helyesebb, ha mégis Bedzsát klánról beszélünk. Ez az a néhány ezer fős közösség, amelynek segítségével Szaddám Huszein az ország pulzusán tarthatta kezét. A Bedzsát klán a kb. 25-30 ezer fősre becsült Bú Nászir törzs egyik ága. A törzs Tikrit városban és a környező településeken él vegyesen más törzsekkel. Teljes egészében szunnita arab és a többi iraki törzset számítva kicsinek számít. A Bedzsát klán további tíz alklánra tagozódik, amelyek közül Irak modern kori történetében három játszott meghatározó szerepet. Haszán al-Bakr, Hajrallah Talfa, Szaddám Huszein és Ali Huszein al-Madzsíd mind a Bedzsát klán tagjai voltak de más alklánok részei.

Szaddám Huszein és családja

Hogy megértsük miért pont ezek az alklánok és családok kerültek kiemelt helyzetbe a Baath Párt idején, vissza kell mennünk Szaddám gyermekkorához. A későbbi diktátor édesanyját Szubha Talfának hívták. Testvére volt a már említett Hajrallah Talfának és férje Huszein Abdul al-Madzsídnak. Talfák és Madzsídok rokonoknak számítottak. Előbbiek a Bedzsát klán Bú Muszallat, utóbbiak a Bú Gafúr alklán tagjai voltak. Szaddám Huszein azonban születésekor elvesztette édesapját; nem tudjuk meghalt vagy eltűnt-e. Évekkel később Szubha asszony újra megházasodott, ezúttal férje Ibrahim Haszán at-Tikriti lett.³ Az at-Tikritiek szintén rokonok, a Bedzsát klánon belül a Bú Khattáb alklán tagjai. Ilyen körülmények között a felcseperedő Szaddám Huszein két család helyett, háromra támaszkodott. Az ország második emberévé válva ki is használta ezeket a rokoni kapcsolatokat, amelyeket később gyermekei házassága révén még szorosabbra fűzött.⁴

Szaddám Huszein első felesége elsőfokú unokatestvére, Szadzida Talfa lett (Hajrallah Talfa lánya). Öt gyermekük született, két fiú és három lány. Udáj és Kuszáj az 1980-as évek végén nőttek bele a hatalomba. Az idősebbik fiú, Udáj helyzete mindvégig kétséges maradt rendszerben nehéz természete miatt. Kuszáj, a Bagdadi Egyetem 1988-ban történ elvégzése után gyors karriert csinált. A második öbölháborút követő belső káoszban apja a Különleges Biztonsági Szolgálat irányításával látta el, amely a politikai elit legfontosabb őrző szervezete volt. Néhány év után Szaddám Huszein újabb feladatokat bízott rá, amelyek közül a legfontosabb a Különleges Köztársasági Gárda megszervezése és irányítása volt 1995-től.

Az Udáj és Kuszáj között kialakuló hatalmi rivalizálásnak Szaddám Huszein úgy vetett véget, hogy szétválasztotta gyermekei számára a lehetséges „vadászterületeket”. Az idősebbik fiú létrehozhatta az állam ellenőrzésén kívül álló egyetlen médiacsoport-

tot. A konglomerátumnak voltak napi és hetilapjai, tévécsatornái és rádióállomásai. Udáj egy sor társadalmi szervezet elnöki pozícióját is begyűjtötte. Vezetője volt többek között az Iraki Újságírók Szövetségének, az Iraki Olimpiai Bizottságnak és az Iraki Labdarúgó Szövetségnek is. Egyik irányítója és hasznélvezője volt az embargók kijátszására irányuló olajcsempészetnek, sőt mindenki meglepetésére 2000-ben a nemzetgyűlés tagjává is megválasztották.

Kuszáj iraki hírszerző és biztonsági szervezetek teljhatalmú ura lett. Apja rábízta ennek a majd tucatnyi szervezetnek az irányítását és összehangolását. A Baath Pártban is egyre magasabbra emelkedett, ami sokak számára egyértelművé tette, hogy Szaddám Huszein őt tekinti politikai örökösének. Korábban ugyanis nem volt rá példa, hogy a rokonságon belül a fiatalabb generációból bárki is szerephez jusson a párt vezető tetteiben. Kuszáj Huszeint ezzel szemben 1997-ben a Baath Párt katonai tanácsácsába választották, majd 2001-ben a 18 tagú regionális parancsnokságnak is tagja lett. Így már csak egy lépés választotta el attól, hogy hatalmi ranglétrán ne csak a színpalak mögött, hanem hivatalosan is apja helyettesének számítsa.⁵

Szaddám Huszein első házasságából három lánya is született. Raghad, Rana és Hala sosem töltöttek be semmilyen politikai szerepet, ám házasságaikkal, amelybe a családfőnek is komoly beleszólás volt, segítettek szorosabbra fűzni a családi kötelékeket.

Az al-Madzsíd család

A diktátor az al-Madzsíd családnak az édesapja révén kötődik. Huszein Abdul al-Madzsíd két testvérét (Kamel és Haszan al-Madzsídnak) ismerjük, akiknek gyermekei (Szaddám elsőfokú unokatestvérei) jelentős szerepet tölthettek be a rendszerben. Kamel al-Madzsídnak három fiáról és egy lányáról van információnk. Legidősebb fia, Huszein Kamel későbbi apósa hatalomra jutása idején (1979) került Bagdadba és mindjárt a Köztársasági Gárda tagja lett. 1982-ben a diktátor rábízta a Különleges Biztonsági Szolgálat megszervezését. Az egységre azért volt szükség, mert az iraki-iráni háború miatt a Köztársasági Gárdára megnőtt az igény a hadsereg részéről és szükség volt egy új védelmi szervezet létrehozására. Huszein Kamel hamarosan felhozta öcsét, Szaddám Kamelt is Köztársasági Gárdába és a két fivér hamarosan komoly összetűzésbe került a rokonság egyik másik ágával, az at-Tikritiekkel. A vita tárgyát Szaddám lányai képezték, mindkét rokonság a nagy befolyással járó frigyek érdekében küzdött. Végül Huszein Kamel és Szaddám Kamel nyerték el Szaddám Huszein két idősebb lányának Raghadnak és Ranának kezét, megerősítve ezzel pozíciójukat a családi hierarchiában. 1987-ben Szaddám Huszein minden korábbinál fontosabb megbízást adott vejének. Huszein Kamelre várt az iraki atomprogram újraindítása valamint a háborúval összefüggő ipari termelés hatékonyságának növelése. Ebben az időben ő számított az iraki elnök lehetséges örö-

kösének. Nemcsak veje, de a Különleges Biztonsági Szolgálat parancsnoka és az egyik leghatalmasabb minisztérium, az Ipari és Katonai Iparosítás Minisztériumát is vezette.⁶

A második öbölháborút követően Huszein Kamel rövid ideig hadügyminiszter volt, majd egyetlen feladata a fegyverzetellenőrök munkájának kijátszása és az iraki tömegpusztító fegyverek rejtegetés és további fejlesztése volt. Öccse Szaddám Kamel ebben az időben az egyre befolyásosabb Törzsfőnökök Hivatalának lett a vezetője. Ez a szervezet volt felelős az egyes iraki törzsekkel való kapcsolattartásért és az együttműködés és lojalitás biztosításáért.

A testvérpár végzete 1996-ban következett be. Előző év augusztusában néhány rokonukkal, feleségeikkel és gyermekeikkel közösen Jordániába menekültek. A lépés zavart és értetlenséget keltett mind Irakban, mind a nemzetközi világban. Az iraki vezetést a menekülés arra kényszerítette, hogy minden korábbinál alaposabb beismerését adja titkos programjainak, mivel várható volt, hogy ezekről Huszein Kamel is be fog számolni.

Menekülésük pontos okát a mai napig találgatják. Egyes nézetek szerint, Szaddám Huszein és veje között komoly nézetkülönbség alakult ki az ország és a szankciók következményei illetően, mások szerint családi vita ált a háttérben. A menekülés előtti napokban ugyanis Udaj Huszein egy veszekedés során megölte egyik unokatestvérét és több rokonát, köztük a diktátor egyik féltestvérét, Watban Ibrahim at-Tikritit vállon lőtte. A perpatvar állítólag az olajcsempészetből származó jövedelmek elosztásán volt, amiben Huszein Kamel is aktívan részt vett. Mind az iraki ellenzék, mind az arab világ kevés lelkesedéssel fogadta az al-Madzsíd testvéreket, akik aztán kiábrándulva 1996 februárjában apósuk megbocsátó üzenetére válaszolva hazaértek. Még három napig éltek.⁷

Szaddám apjának másik testvére Haszan al-Madzsíd volt. Neki két fiáról tudunk Ali Haszán al-Madzsídról és Abd Haszán al-Madzsídról. Előbbi a diktátor leghűségesebb társa volt már a 1970-as évek óta. Nevéhez fűződik a kurdok ellen indított Anfal hadjáratot irányítása 1987-88-ban, amikor harcigázt vetett be az iraki hadsereg a civil lakosság ellen. Az második öbölháborúban egy ideig Kuvait tartomány kormányzója, majd 1991 közepétől iraki hadügyminiszter, így részt vett a dél-iraki felkelés leverésében. Az 1990-es években továbbra is Dél-Irak biztonságának szavatolásával volt megbízva. A harmadik öbölháború kitörése idején Szaddám Huszein Haszán al-Madzsídot bízta meg a déli régió védelmének irányításával. Egyes hírek szerint Bászrában halt meg egy bombatámadás következtében. Testvéréről Abd Haszan al-Madzsíd az 1990-es évek elejétől több hírszerző szervezetet is irányított, későbbi működéséről nincs információ.⁸

A Talfa család

A Talfa családhoz az édesanyján, Szubha Talfa és felesége Szadzside Talfa révén kötődik Szaddám Huszein. Gyermekkorában sokat tartózkodott nagybátyja, Hajrallah Tal-

fa otthonában és az ő biztatására kezdett tanulni, majd lépett be a Baath Pártba. Talfa katonatiszt volt, aki 1941-ben részt vett egy nácibarát, nacionalista arab tábornokok által irányított katonai puccsban. Akkor a hatalomátvétel az ország újbóli megszállását váltotta ki a Brit Birodalom részéről. Talfa büntetése a leszerelés és ötévi börtön volt, ám mindvégig megmaradt a pánarab nacionalizmus harcos hívének. Így került kapcsolatba rokonával Haszán al-Bakrral és a Baath Párttal.

Sok tekintetben Szaddám Huszein példaképe volt és maradt élete végéig. A későbbi diktátor az ő hatására akart az ország egyik elitképzőjének számító Katonai Akadémiára járni, ahova gyenge eredményei miatt nem vették fel. Talán Talfától leste el Szaddám Huszein a házasságok nyújtotta szövetséget szerepét. Nagybátyjának egyik lánya Szaddám felesége lett, másik lánya, Ilham, Szaddám féltestvéreinek Barzan Ibrahim at-Tikritinek volt második felesége, fia pedig az iraki elnök Haszán al-Bakr egyik lányát vette el feleségül.

Hajrallah Talfa fia, Szaddám unokatestvére szintén a Baath Párt berkeiben kezdte pályafutását. Adnán Hajrallah Talfa hihetetlenül gyors karrierjét fontos rokonainak köszönhette. Apjához hasonlóan ő is a Katonai Főiskolára járt, majd jó képességűnek tartott hivatásos tiszt lett belőle. Amikor apósa, al-Bakr 1977-ben lemondott a hadügyminiszteri posztról, ő kapta meg a tárcát és helyén is maradt egészen 1989-ben bekövetkezett haláláig. Az irak-iráni háborúban Szaddám Huszein mögött, ő lett a fegyveres erők főparancsnok helyettese és általános vélemények szerint neki volt köszönhető, hogy az első kudarcok után a professzionális tisztikar végül nagyobb beleszólást kapott a stratégia döntéshozatalba.

1989-ben Moszulból Bagdad felé helikoptere homokviharba került és lezuhant. Adnán halálának okát sokan abban látták, hogy az utolsó években feszülté vált viszonya a diktátorral és így gyilkosság áldozatává vált.⁹

Az at-Tikriti család

Szaddám Huszein mostohaapja Ibrahim Haszán at-Tikriti volt. Rajta keresztül a diktátornak három féltestvére van, Barzán, Watbán és Szabavi Ibrahim at-Tikriti. Az at-Tikriti család, hasonlóan a többi rokonhoz, egyszerre volt haszonélvezője és áldozata a rendszernek. Barzán Ibrahim at-Tikriti 1974-től, egy sikertelen puccskísérletet követően lett a párt saját hírszerzőszervezetének vezetője. 1983-ig Watbán testvéreivel helyetteseként irányította a Mukhabaratot, amikor a már említett családi vita következményeként, mindhárom féltestvér háziőrizetbe került. Ez az állapot 1989-ig tartott, amikor Barzan Ibrahim at-Tikriti lett Irak genfi ENSZ missziójának vezetője és egyben ő felelt a Szaddám család személyi vagyonának külföldön való befektetéséért. Kulcszerepet játszott 1991-ben a vagyon hazamenekítésében, amikor az amerikai és ENSZ szankciók következtében zárolták az ország határon túl tartott vagyonát. 1998-ban tért

csak vissza, miután második felesége meghalt és más diplomatákkal együtt az iraki diktátor hazarendelte.

Testvérei az 1989-es rehabilitációt követően Szaddám Huszein környezetében tevékenykedtek. Szabawi Ibrahim az egyik titkosszolgálat parancsnoka, Watbán Ibrahim pedig egy ideig belügyminiszter volt. Mivel Barzán Ibrahim at-Tikritit az 1990-es években többen a diktátor potenciális riválisának is tartották az at-Tikritiek viszonya ismét feszültté vált féltestvérükkel. Az ezredforduló tájékán mindhárman elnöki tanácsadói posztot kaptak, amely semmilyen hatalommal és befolyással nem járt, viszont mindig a diktátor szeme előtt voltak.¹⁰

A háború kitörését megelőzően pletykák terjedtek el, miszerint Szíriába menekültek. Ezeknek ellentmond, hogy 2003 áprilisában először Watbán Ibrahim at-Tikritit (Észak-Irakban) majd Barzán Ibrahim at-Tikritit (Bagdadban) is elfogták.

Távolabbi rokonok a hatalomban

Az unokatestvérek és féltestvérek során kívül még számtalan rokont, távolabbi unokatestvért és törzsi rokont találhattunk a legfontosabb biztonsági, hírszerzői szervek és minisztériumok kötelékében. Jellemző, hogy az Egyesült Államok által kibocsátott, a körözött iraki vezetők nevét tartalmazó 55 lapos kártyapakliban legalább 18-20 személy tartozott a Bú Nászir törzshöz.¹¹ A neveik alapján is azonosítható vezetők között ott találjuk Dzsamal Musztafa at-Tikritit, Szaddám legkisebb lányának férjét, aki utolsó megbízatása szerint az iraki elnök irányítása alatt működő, befolyásos Törzsi Iroda vezető-helyettese volt.¹² Bátyja, Kamal Musztafa at-Tikriti még fontosabb beosztásba került. Az 1990-es évek közepén a Köztársasági Gárda egyik parancsnoka lett, majd 1997-től Kuszáj Huszeintől átvette a Különleges Köztársasági Gárda irányítását. Ily módon az egyik legbefolyásosabb személy a biztonsági rendszerben. Korábban, mint a család kevés hivatásos katonáinak egyike az iraki rakétaerők kötelékében szolgált és innen került át a biztonsági szolgálatokhoz. A harmadik öbölháború kitörése előtt, amikor Szaddám Huszein az országot négy katonai körzetre osztotta fel, Kamal Musztafa at-Tikriti, Izzat Ibrahim ad-Dúri helyetteseként, a Bagdadtól északra eső területek irányításával lett megbízva.¹³ A testvérpár Szaddám Huszein saját alkánjának, a Bú Gafúrnak tagjai

Szaddám Huszein árnyéka Abd Hamid Mahmúd. Ő volt az a személy, aki 1992 óta a diktátor személyi titkáráként szinte minden felvételen látható Huszeintől kicsit hátrébb, jobbra. Mahmúd szintén a Bú Nászir törzs Bedzsát klánjának tagja, de egy másik alkán vezetője. Szaddám kisebbik fiával együtt, a hírek szerint ő volt az egyedüli ismerője a diktátor mindenkor aktuális tartózkodási helyének. Hivatalos címe az Elnöki Iroda vezetője, de hatalma ennél sokkal nagyobb volt. Szaddám Huszeint csak az ő tu-

domásával és engedélyével láthatta bárki az elnök saját gyermekein kívül. Kuszáj Huszeinnel közösen volt felelős a diktátor biztonságaért, ellenőrzése alatt működött egy újabb személyi védelemmel megbízott szervezet, a Himája, valamint Szaddám Huszein különböző kiszolgálói (ételkóstoló, komornyik, pilóta stb.)

A „körözés” alatt álló rokonok között találjuk az ország különböző tartományainak vezetőit, a fegyveres erők, a biztonsági szervezetek és a hírszerző szervezetek vezetőit. Jóval többen voltak, akik fel sem kerültek a listára. Katonatisztek, pártfunkcionáriusok, középvezetők a titkosszolgálatoknál. Nekik valószínűleg a rendszer bukása után sem kell majd a megtorlástól vagy elszámoltatástól tartaniuk.

A Baath Párt és a kormányzati rendszer

1968-óta hivatalosan és névlegesen az ország irányítását a Forradalmi Parancsnoki Tanács látja el. Maga a név is egyben utalás az arab ébredés, a pánarabizmus térhódítására. Az 1952-es egyiptomi forradalom vezetői választották először ezt az elnevezést az ország új irányítótestületének. A nasszerizmus hatásaként aztán szerte az arab világban az új forradalmi rendszerek is gyakran ezt az elnevezést választották (Szíria, Irak, Líbia stb.)

Irakban, 1963-ban jött létre a Forradalmi Parancsnoki Tanács, amelyet az Abdul Karim Kaszem tábornok uralmát megbuktató arab nacionalista csoportok állítottak fel. A Baath Párt hatalom átvételét követően az elnevezés megmaradt. Az 1970-ben megszületett ideiglenes alkotmány kimondta, hogy a Forradalmi Parancsnoki Tanács egymaga gyakorolja az állam törvényhozási és végrehajtási funkcióit, bármilyen törvényes kontroll nélkül. A tanács elnökét, 2/3-os többséggel választja meg a változó létszámú tanács tagjai. Ez a pozíció egyben az Iraki Köztársaság elnökének státuszát is jelentette. A hasonlóan választott alelnök, az elnök halála esetén automatikusan örökölte a pozíciót.¹⁴

Az iraki rendszer önkényességét jól jellemezte, hogy az alkotmányban foglaltak ellenére az 1990-es években mégis bevezetésre került az elnökválasztás intézménye. A lépés feltételezhetően azt a célt szolgálta, hogy mind Irakban, mind a külvilágban növelje Szaddám Huszein legitimitását. Az iraki állítások szerint demokratikus körülmények között megrendezett választásokon, mindkét alkalommal Szaddám Huszein nyert. Az első hét éves elnöki terminusra 1995-ben a választáson résztvevők szavazatainak 99.5 százalékát szerezte meg. 2002-ben a diktátornak sikerült ezt is túlszárnyalnia, amikor a szavazatok 100 százalékával választották újra.¹⁵

A Baath Párt hatalmának demokratikus jelleget kölcsönözendő, a már említett 1970-es ideiglenes alkotmány rendelkezett a parlamentről és a pártrendszerrel is. Eszerint a Nemzetgyűlésnek nevezett intézmény nyitva állt minden olyan párt, szervezet és jelölt számára, aki elfogadta a Baath Párt elveit és elképzeléseit. Akik elfogadták ezeket a

rendelkezéseket, működhettek. Az évtizedeken át meghatározó Iraki Kommunista Párt 1979-es illegalitásba vonulásáig része volt a hivatalos pártrendszernek, csakúgy, mint a kurdok között működő Bagdad barát pártok.

Parlamenti választások csak 1980-tól kezdődtek. A négyéves ciklusokban működő Nemzetgyűlés semmilyen valódi hatalommal vagy ellenőrző funkciókkal nem rendelkezett, a Forradalmi Parancsnoki Tanács mellett csak tanácsadói jogkört biztosított számára az alkotmány. A Baath Párt sohasem szerezte meg a „törvényhozásban” a mandátumok 100 százalékát, sőt az 1980-as évek óta a párt tagjainak aránya is egyre csökkent. Napjainkig 1980-ban, 1986-ban, 1989-ben, 1996-ban és 2000-ben voltak választások. Amíg 1986-ban a párt jelöltjei a mandátumok 63 százalékát szereztek meg, addig ez az arány 2000-re 25 százalék alá csökkent. Ahogy arra Faleh A. Jabar Irak kutató felhívja figyelmünket az 1990-es években a parlament pontos rajzát mutatta az iraki törzsi társadalomnak. Akik nem a városokból jutottak be, szinte mind a kisebb-nagyobb, vidéken ismét meghatározó szerepet játszó törzsek sejkjei voltak. A Baath Párt képviselőinek ilyen számú csökkenésére a magyarázat, hogy a szankciók időszakában a hatalom stabilitásának megőrzése érdekében a hagyományos társadalmi struktúráknak Szaddám Huszein kiemelt szerepet biztosított. Vidéken az állam klasszikus szerepét és feladatait a területileg „illetékes” különböző klánok és vezetők vették át. Ide tartozott a közbiztonság és a szociális ellátás részleges átengedése, vagy a civil jogrendszer átalakítása.¹⁶

A törzsi vezetők lojalitásának biztosítására ilyen körülmények között kiváló teret nyújtott a Nemzetgyűlés. Bár az alkotmány szerint négyévente kellett volna választásokat tartani, korábbi felsorolásunkból kiderül, ez inkább a hatalom éppen aktuális szándékaival állt összefüggésben. A 250 fős parlamentben 30 hely volt fenntartva a kurd etnikum számára. Ezeket a mandátumokat polgárháború idején lehetőség volt elnöki kinevezés alapján is elnyerni.

A diktatúra napi működtetése természetesen az egyes minisztériumok és az óriási-ira duzzasztott közigazgatásra hárult. Sok függött attól az egyes szervek, minisztériumok milyen fontos szerepet játszottak a diktatúra fenntartásában. A hadügyminisztérium és a különböző hírszerző szervezetek már a 1970-es években közvetlenül az iraki elnök közvetlen irányítása alá tartoztak. Az állam bevételének 70-80 százalékáért felelős Olajipari minisztérium, a Külügyminisztérium, a Tájékoztatási minisztérium és a Belügyminisztérium vezetője szinte mindig a Baath Párt és a Forradalmi Parancsnoki Tanács magas rangú tagja volt. A kisebb, szaktudást jobban igénylő minisztériumok és szervezetek élére gyakrabban került szintén párttag, de szakember. A miniszterelnöki és a miniszterelnök-helyettesi funkciók kevés jelentőséggel bírtak, mivel az általános irányelvek és a konkrét feladatok is mindig a Forradalmi Parancsnoki Tanácstól érkeztek. Maga Szaddám Huszein is csak alkalmanként foglalta el a miniszterelnöki széket, a helyettesi rang pedig szinte automatikusan járt legközelebbi híveinek.

Arab Szocialista Baath Párt

Az iraki állam működése szempontjából meghatározó formai keret kezdetben legfontosabb része a Baath Párt volt. A szervezetet Arab Baath Párt néven, két a Sorbonne-on végzett fiatal, Szalah al-Din al-Bitar és Michael Aflak alapította Damaszkuszban 1940-ben. Csak 1953-tól, a szíriai Arab Szocialista Párttal való egyesülés után vették fel mai nevüket. A Baath ideológiájának tézisei a pánarab nacionalizmus, a társadalmi egyenlőség, az etatista gazdaságpolitika és a vallás szerepének magánéletre való korlátozása.¹⁷ Az alapítók elképzelése szerint a párt helyi (egyres országokban működő) szervezetei, mindenhol megszerzik a hatalmat, majd ezután egyesülnek, így hozva létre az egységes arab államot. Ennek az elképzelésnek megfelelően, 1954-ben úgy alakították át a pártstruktúrát, hogy létrejött egyrészt a *Nemzeti Parancsnokság*, mint legfelső vezetői szint, másrészt felálltak az egyes arab országokban a *Regionális Parancsnokságok*, amelyek helyi szinten irányították a pártszervezet.¹⁸

A Baath Párt iraki ágát 1949-ben iraki diákok alapították, akik Szíriában folytatták tanulmányaikat. Az 1958-as forradalomig földalatti mozgalomként működött a párt, a tagok főleg egyetemi, kollégiumi körökből kerültek ki, szinte kivétel nélkül középosztálybeli szunnita és síita családok gyermekei voltak. Az alig száz iraki párttag 1955-ben tartotta első regionális kongresszusát Irakban, ahol a síita arab Fuad al-Rikabit választották vezetőnek.

Az iraki monarchia 1958-as megbuktatásában a párt nem játszott szerepet. Ám egy évvel később, az akkor még csak fiatal aktivistának számító Szaddám Huszein részvételével sikertelen merényletet kíséreltek meg Abdul Karim Kasszem iraki elnök ellen, amiért az nem kívánt csatlakozni a Gamel Abdel Nasszer által vezetett Egyesült Arab Köztársasághoz. Az 1963-as hatalomátvételben a Baath Párt elsősorban a szervezésből vette ki részét. A Kasszem halálát követő első kormányban több miniszteri posztot is kaptak, néhány hónappal később riválisai mégis kiszorították a hatalomból. A párt válasza ismét egy puccskísérlet volt 1964-ben. A kudarc után a vezetés jelentős része szíriai emigrációba vagy börtönbe került. Az ezt követő időszakban szerezte meg a főtitkári tisztséget a Tikrit városból származó Haszán al-Bakr tábornok. Irányítása alatt megsokasodott a szervezet vezetésében a hasonló társadalmi háttérrel rendelkező, elsősorban szunnita arabokból álló szárny. A belső hatalmi harcból vesztesen kikerülő másik két, síita többségű frakcióval, az akkor már néhány ezerfős tagságú pártban a síita arabok aránya is jelentősen csökkent. A Baath Párt közép és felső vezetésének 1958 és 1963 között 54 százaléka volt síita arab, ez az arány 1963 és 1970 között 14 százalékra csökkent.¹⁹

A szír és az iraki Baath Párt vezetői között 1966-ban következett be szakadás, amikor mind Bagdad, mind Szíria kisajátította a Nemzeti Parancsnokságot. Azóta mindkét ország vezetése magának követelte a legfelső legitim szerv és a többi Regionális Parancsnokság irányításának jogát. A valóságban megfordult az alapítók elképzelése és

az egyes Regionális Parancsnokságok gyakorolják a hatalmat, a saját, látszat-független Nemzeti Parancsnokságaik ellenőrzése mellett. Elméletileg az iraki Baath Párt Regionális Parancsnokságának irányítótestületét – élén a főtitkárral és annak helyettesével – a Baath párt küldötteiből álló Regionális Kongresszus választotta öt évre. A Regionális Kongresszus tagjait az alapszervezetekig lenyúló pártegységek választották ki.²⁰

A 1968. július 17.-én a Baath Párt vezetésével ismét katonai puccs történt Bagdadban, majd július 30.-án egy újabb fordulat során a két héttel korábbi hatalomátvétel nem baathista résztvevőit a párt eltávolította a hatalomból. Ettől az időponttól kezdve egészen Szaddám Huszein bukásáig Forradalmi Parancsnoki Tanács tagjai kizárólag iraki Baath Párt Regionális Parancsnokságának tagjai közül kerültek ki. Az ország elnöke a párt főtitkára Haszán al-Bakr lett, az alelnöki posztot rokona, Szaddám Huszein kapta meg.

Szaddám Huszein, al-Bakr 1979. július 16.-i lemondását követően lett az ország elnöke és a Baath Párt főtitkára. A hatalomváltás egyben az utolsó nagyarányú belső tisztogatásokat is maga után vonta. Az elnökváltást követő hónapokban, mind a Forradalmi Parancsnoki Tanácsból, mind a párt vezetéséből koncepciók perек során eltávolították azokat a személyeket, akiket Szaddám Huszein megbízhatatlannak ítélt. A 2003 áprilisában, a diktátorral együtt bukott politikai elit legfontosabb és ismertebb tagjai 1979 és 1982 között emelkedtek ki a diktátor környezetéből. Az 1982-ben átalakult Forradalmi Parancsnoki Tanács tagjai között ott találjuk Tarik Azizt, Izzat Ibrahim ad-Dúrit, Taha Jaszin Ramadant, Szaddám Hammádit és Taha Muhi al-Din Maruft.²¹ Az eltelt 21 évben ezek a személyek, gyakran egymást váltva, szinte az össze lehetséges posztot betöltötték Szaddám Huszein mögött. Bár Tarik Aziz meghatározó szerepre tett szert, mint külügyminiszter, hivatalosan pedig szinte mindvégig Izzat Ibrahim ad-Dúri számított a diktátor utódjának, a Baath Párt Regionális Parancsnokságának, a Forradalmi Parancsnoki Tanácsnak és a kormánynak valamilyen formában mindig tagjai maradtak. Szaddám Huszein ennek régi gárdának kiváltságos helyzetét egészen bukásig megőrizte és az ország irányítótestületébe Kuszáj fia kivételével nem engedett senkit sem befolyásos szerephez jutni elvbarátain kívül.

Bár a párt vezetése állandó maradt, a szervezet ideológiája megtört a mindennapi élet gyakorlatán. Különösen az irak-iráni háború okozta gazdasági nehézségek, majd az ENSZ szankciókkal járó politikai instabilitás veszélye kényszerítette rá Szaddám Huszeint, hogy élesen eltávolodjon a Baath Párt egykori alaptéziseitől. Az állam etatista gazdaságpolitikáján először 1988-ban volt kénytelen enyhíteni. A szomszédos arab állam Kuvait megtámadása egybeesett iszlám értékeinek retorikai szinten való felerősödésére. Amire korábban nem volt példa, Szaddám Huszein beszédeiben Koránból vett idézeteket ismételtetett és Mohamed prófétára hivatkozott. Az 1990-es évek közepétől immár a tribalizmus is a hivatalos állami politika része lett. Ekkor már mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy a diktátor saját környezetében már régóta a törzsi kapcsolatok figyelembevételével hozza meg személyi döntéseit. Ily módon a Baath Párt eredeti ideológiája szinte teljesen kiüresedett és a szervezett nem szolgált másra csak a

társadalom mozgósítására és az ország lakossága feletti egyik fajta ellenőrzés és a patronázs-rendszer működtetésére.²²

Ebben a szerepében azonban a párt továbbra is kiválóan működött. A szervezet felépítését tekintve erősen hierarchizált volt. Az egyes alapszervezetek egészen a társadalmi szerveződések alapjáig lenyúltak. Tucatnyi-kéttucatnyi család vagy egy üzem tagsága alkotott egy cellát. Az egység vezetőjének volt a feladata, hogy végrehajtsa a felülről érkező utasításokat, és hogy folyamatosan tájékoztatást nyújtson a közösség hangulatáról. A cellák tagjai rendszeresen találkoztak, ahol megvitaták az eltelt időszak eseményeit és jelentették a környezetükben észlelt dolgokat. A cellák felett további három szintet találunk, amíg eljutunk az ország 21 tartományi szintű egységéhez.²³

A Baath Párt nem sohasem akart tömegpárttá válni, inkább egyfajta élharcos, elit-szervezet ideológiáját vállalta, amely soraiba tömöríti az arab világ egyesülésért tette kész embereket. A jelentkezőknek több lépcsőn és hosszú évek felkészülése után adott csak meg, hogy a párt teljes jogú taggá váljanak. Az állami tisztségek elnyeréséhez elengedhetetlen volt a párttagság, csakúgy, mint a hivatásos katonáknál. Az 1990-es években az állami oktatási rendszer egyik elitképzőjének számító Bagdadi Egyetem egyik karára olyan magasak voltak a ponthatárok, hogy a felvételi teszt maximális teljesítése sem volt elég, csak ha a jelentkező rendelkezett a Baath párttagságért járó további pluszpontokkal is. Az aktív pártmunkáért komoly pénzbeli támogatás is járt. Egy középszintű tisztviselő jövedelme 250, egy felsővezetőé 750 dollár volt.

Ily módon a párt behálózta az egész iraki társadalmat. Jelen volt az otthonokban, a különböző társadalmi szervezetekben, állami vállalatoknál és kisüzemeknél és nem utolsósorban a fegyveres erők minden szintjén. Szervezettségét jól példázta a Jeruzsálem hadsereg esete. Mint ismert az egység célja hivatalosan a palesztin intifáda támogatása lett volna. Az egység megszervezésével a Köztársasági Gárda egyik korábbi parancsnokát bízták meg, aki a Baath Párt segítségére támaszkodva konstatálhatta, hogy az önkéntesek szinte előzőnlik a kiképző taborokat. A párt néhány hét alatt, a diktátor kívánságának eleget téve felállította és megkezdte a Jeruzsálem hadsereg tagjainak kiképzését. Nem sokkal később a 600.000 fős hadsereg több tízezer „önkéntese” a fővárosban parádézott az ország elnöke előtt.²⁴

A Baath Párt jövőjét még korai lenne latolgatni, azonban nem elképzelhetetlen, hogy a párt vagy annak utódszervezete még vissza fog térni az iraki belpolitikába. Nem csupán arról van szó, hogy a diktatúra bukását követő káosz és gazdasági nehézségek időszakában számosan a múlt pozitív eredményeit fogják felemlegetni. Az arab nacionalizmus, mint ideológia tovább él, az ország szunnita araságának körében továbbra is támogatókra lelhet. Végül nem feledkezhetünk meg arról a kiterjed és alig ismert kapcsolati és hálózati rendszerről sem, amely nagyrészt az irakiak és a külvilág számára is rejtve maradt, és amely kapcsolati tőke az iraki bizonytalanság elkövetkező időszakában nagy jelentőségre tehet szert.

Az iraki fegyveres erők

Mint a legtöbb arab országban, Irakban is meghatározó szerepet töltött be a hadsereg az ország történetében. Bár az elmúlt három évtized tendenciája azt mutatta, hogy a fegyveres erők politika csináló szerepe nagymértékben csökkent, ez nem volt mindig így. A Közel-Keleten Irakban történt az első katonai puccs 1936-ban, amelyet aztán még a monarchia ideje alatt számos másik követett. Az 1958-ban, a királyságot megdőntő forradalom merőben eltért a korábbiaktól. A felkelést fiatal nacionalista katonatisztek robbantották ki. A királyi családot kivégezték, a régi rendszer híveit elüldözték. Az elkövetkező tíz évben ennek a forradalomnak a vezetői számoltak le egymással több sikeres és sikertelen puccskíséret során.

A Baath Párt hatalomra kerülésével visszatértek a civilek a hatalomba, a párt főtítkáran kívül nem volt senki sem korábban a fegyveres erők kötelékében. Az ország új vezetése számos lépéssel igyekezett a hadsereg részéről várható fenyegetést csökkenteni. 1968-69-ben leváltottak, nyugdíjaztak, esetenként meggyilkoltatták számos tábornokot, főtisztet és több ezer új posztot hirdettek meg fiatalabb, de a Baath Párt felé jobban elkötelezett katonatisztek számára. A hadsereggel párhuzamosan megerősítették a Köztársasági Gárdát és létrehozták a párt saját milíciáját, a Népi Hadsereget. A belső kontroll tökéletesítése érdekében a Baath Párt politikai kommiszárokat helyezett el a parancsnoki lánc szinte minden szintjén, hasonlóan a kelet-európai vagy szovjet mintákhoz. Ezeknek a funkcionáriusoknak volt a feladata jelentést írni az egység moráljáról, a parancsnok tevékenységéről és hűségéről valamint „fejtágítást” tartani a katonáknak.²⁵

Az irak-iráni háború kirobbanása tovább csökkentette a katonai hatalomátvétel esélyeit, mert az addigra jól kiképzett és felszerelt hadsereg a frontokon harcolt. A politikai vezetés beleszólása a katonai döntéshozatalba ugyanakkor rávilágított Szaddám Huszein régóta meglévő személyes ambícióira. A diktátor fiatal korában katona szeretett volna lenni, de gyenge tanulmányi eredményei miatt elutasították. A Baath Párt hatalomra kerülés után, 1976-ban civil létére a legmagasabb katonai rangot kapta meg. Az irak-iráni háború kezdetén, immár az ország formálisan is elsőszámú vezetőjeként létrehozta a marsalli rangfokozatot, amelyre elő léptette magát. Mint a fegyveres erők főparancsnoka fontos szerepet játszott abban, hogy a hadsereg az első két év után sorozatos vereségeket szenvedett a déli fronton. Csak az 1986-ban, az al-Fao félszigeten elszenvedett vereség tudta rávenni a diktátort, hogy tábornokainak nagyobb önállóságot adjon. Az irak-iráni háború befejezésének szempontjából ez volt az egyik legfontosabb döntés. Ezt követően vált az iraki hadsereg a világ negyedik legnagyobb fegyveres erejévé és volt képes 1988-ban hónapok alatt eldönteni a háborút.²⁶

Ez a háború adott választ arra a kérdésre is, hogy az ország többségét alkotó iraki síiták kitaranak-e a rendszer mellett. Ebben az időben a sorállomány 75-80 százaléka közülük került ki, szemben a tisztikarral, ahol létszámuk elenyésző volt. Az iraki had-

sereg már születésétől kezdve egy meghatározott társadalmi csoport kezében volt. A főleg városi, szunnita arab csoportba beletartozott Szaddám Huszein szülővárosa Tikrit is, ahonnan az 1930-as évektől kezdtek fiatalok nagyobb számban a bagdadi Katonai Akadémiára járni. A Baath Párt hatalomra kerülését követően egyre nagyobb számban lettek egyes meghatározó fontosságú egységek parancsnokai a diktátor saját vagy szövetséges törzseinek tagjai.²⁷

A Kuvaitban elszenvedett vereség után a hadsereg visszatért klasszikus szerepéhez. Irakban, gyakorlatilag az ország megszületése óta, a katonák rendfenntartói feladatokat is elláttak. Így a mindenkori politikai vezetés eszközeként a politikai ellenfelek és a kisebbségek brutális elnyomásában és üldözésében kiemelkedő szerepet játszottak. 1991 után kisebb mértékben a kurdok ellen, nagyobb mértékben a déli síita arab törzsek és települések ellen kerültek bevetésre.

A biztonsági és hírszerző szervezetek a múltban

Szaddám Huszein és Irak történetében a biztonsági és hírszerző szervezetek meghatározó szerepet játszottak a diktatúra kiépítésében és működtetésében. Mivel a szabad véleménynyilvánítás nem létezett, a hírszerző szervezetekre várt a mindenkori feladat, hogy tájékoztassanak mi foglalkoztatja az iraki népet, a katonákat, a politikusokat. Ha ebből a szemszögből vizsgáljuk tevékenységüket, megállapíthatjuk, hogy jól és hatékonyan végezték feladatukat, hiszen Szaddám Huszein élete vagy hatalma csak egyetlen alkalommal, az 1991-es felkelés alkalmával került veszélybe. A biztonsági szervezetek munkájának eredményét növeli, hogy az utolsó évtizedben még a világ egyik legjobbnak tartott kémiszervezetével, a CIA-vel is fel tudták venni a versenyt, meghiusítva annak számos kísérletét.

A rendszer bukása idején működő struktúra alapja a Baath Párt hatalomra jutását követően alakult ki. 1968 után jelentős szovjet és kelet-német segítséggel elsősorban a társadalom figyelésére szolgáló Titkosrendőrség (al-Amn al-Amn) és a politikai elit védelmét is ellátó Hírszerzés (Mukhabarat) került felfejlesztésre. 1973-tól utóbbi vezetője Szaddám Huszein féltestvére, Barzan Ibrahim at-Tikriti lett. Az al-Amn feladata elsősorban a közhangulat figyelése volt, de részt vett az egyszerű bűncselekmények felderítésében is. A Belügyminisztérium részeként működtette a besúgóhálózatot, figyelte a telefonbeszélgetéseket. A szervezet becsült létszáma 8000 fő volt a háború előtt.

A Mukhabarat egyidős az országgal, a Baath Párt sikeres puccsát követően egyesült a párt saját hírszerző szervezetével. Feladata volt ország ellenségeinek figyelése és kiszűrése. Ezt a tevékenységét az ország határain kívül a nagykövetségeken, az ellenzéki szervezetekbe beépülve vagy politikai gyilkosságokon keresztül végezte. Irakban nemcsak az egyszerű állampolgárokat, de az állampárt vezetőit és tagságát is figyelte.

Ügynökei figyelték az idegen országok nagykövetségeit és állampolgárait, ellenőrizték a különböző társadalmi szervezeteket és végeztek ellenzéki tevékenységgel vádolt kurd vagy síita személyekkel.

A Katonai Hírszerzés (Al-Istikbarat al-Askarija) és a Katonai Elhárítás (Al-Amn al-Askarija) tevékenysége elsősorban a fegyveres erők állományára korlátozódott. Utóbbi szervezet az 1990-es évek elejéig a Katonai Hírszerzés kebelén belül működött. Ekkor azonban több puccskísérlet is történt a hadseregen belül, amelyre válaszul Szaddám Huszein kiemelte a Katonai Elhárítást és közvetlenül az Elnöki Iroda alárendeltségébe utalta.²⁸

A felsorolt négy szervezet kiemelt szerepet játszott az ország működtetésében. Mindegyik szervezet rendelkezett egy 800-1000 fős katonai egységgel és egy olyan osztállyal, amely saját munkatársakat figyelte. A feladatkörök sohasem voltak élesen elhatárolva, mert a politikai vezetés célja az volt, hogy a hírszerző szervezetek egymást is figyeljék. Bár szervezetileg különböző minisztériumokhoz tartoztak, már a 1970-es évek közepétől megvalósult Szaddám Huszein egyszemélyi irányítása és ellenőrzése. A civil titkosszolgálatok vezetői rendszerint az iraki elnök családjához, törzséhez tartoztak, amíg a katonai szervek esetében ez nem volt követelmény.

A hírszerzőszervezetek a törzsi rokonsággal való feltöltése rögtön a rendszerváltás után megkezdődött. A párt ugyanis a Mukhabaratot szinte azonnal egyesítette a Baath saját, Dzsihász Hanin névre hallgató egységével. Ezt a szervezetet Szaddám Huszein építette fel 1966 után, mivel Haszán al-Bakr és a pártvezetés többi tagja attól félt, hogy az ország akkori politikai légkörében könnyen politikai gyilkosság áldozatává válhatnak. A személyvédelem mellett ugyanakkor a Dzsihász Hanin feladata lett a politikai riválisok megfigyelése és meggyilkolása is. Szaddám Huszein, akit munkája elismeréséül hamarosan a párt főtitkárhelyettesének jelöltek, főleg saját törzsi rokonaira támaszkodott, mint az egyetlen csoportra, akikben feltétlenül megbízhatott. A Dzsihász Hanin és a Mukhabarat egyesítését követően a Titkosrendőrségben is megjelentek a Bú Nászir törzs tagjai, így mindkét szervezet teljesen a későbbi diktátor ellenőrzése alá került.²⁹

A titkosszolgálatokéhoz hasonlóan fontos szerep várt az elnök és a politikai elit védelméről gondoskodó biztonsági szervezetekre. A legnagyobb egységet, a Köztársasági Gárdát a Baath Párt az előző rendszertől örökölte. A kezdetben néhány ezer fős egység az irak-iráni háború idején majd százezer fősre duzzadt. Legmodernebb fegyverekkel, jobb kiképzéssel, önkéntes állományával az iraki hadsereg elitjét alkotta.

Mivel a Köztársasági Gárdára a frontokon volt szükség, Szaddám Huszein 1982-ben egy új biztonsági szervezet, a Különleges Biztonsági Szolgálat felállítása mellett határozott. A feladattal vejtét, Huszein Kamel al-Madzsidot bízta meg, aki egészen 1991-ig maradt a helyén. Az új egység lett a kémiszervezetek kémiszervezete, amelynek munkatársai a korábban felsorolt hírszerző intézmények tagjait figyelték. Az ENSZ szankciók időszaka alatt a szervezet tevékenysége új feladatokkal egészült ki, a csempészés

és a vegyifegyverek rejtegetése terén. Ebbéli működésüket a Különleges Köztársasági Gárda néven, 1995-ben létrejött újabb testôregység segítette. Ennek megszervezője és vezetője Kuszáj Huszein volt, aki unokatestvérétől vette át 1991-ben a Különleges Biztonsági Szolgálat irányítását.

A második öbölháború és az azt követő ENSZ szankciók kijelölték az egyes biztonsági egységek szerepét a hatalmi struktúrában. Mivel a reguláris hadsereg állapota az anyagi források hiánya miatt siralmas maradt, a Köztársasági Gárda vette a haderő hagyományos feladatait. Hat hadosztályától a legjobban tartott az amerikai katonai vezetés 2003 áprilisáig.

A Különleges Köztársasági Gárda, a maga 15000-20000 fős létszámával lett a legfontosabb védelmi erő. Csak ez az egység rendelkezhetett nehézfegyverzettel Bagdadon belül. Bár főleg gyalogsági egységekről volt szó, ezek a csapatok különleges kiképzést kaptak a városi harcra is. Különleges Köztársasági Gárda tagjainak a feladata volt az országban található számtalan elnöki rezidencia védelme és őrzése valamint a fegyverzetellenőrök kijátszása. Közösen a Különleges Biztonsági Szolgálat tisztjeivel nem csak rejtegetniük kellett a vegyifegyvereket, mobil laboratóriumokat, hanem a háborús stratégia részeként az ő feladatuk lett volna a harci eszközök üzembe helyezése is.³⁰

A biztonsági egységek lojalitását a megkülönböztetett bánásmód és ellátáson kívül a törzsi szolidaritás is biztosítani hivatott volt. Kezdetben Szaddám Huszein saját rokonai a hírszerzőszervezetekben kaptak fontos beosztásokat. Az irak-iráni háború idején megnőtt az igény a rendszer legfontosabb biztonsági egységére, a Köztársasági Gárdára, amelynek megnövekedett létszámát, a hűség fenntartásra mellett csak úgy lehetett biztosítani, hogy valahogy ott is megjelenhetett a törzsi szolidaritás. Mivel a Bú Nászir törzs kicsi, 25000-30000 ember tartozik csak hozzá, az iraki diktátor először a szülőváros, Tikrit környékén élő vagy vele szomszédos törzsekhez (ad-Dúri, Bú Bazún, Bú Jaszín, al-Dzsubúr stb.) fordult segítségéért. A Különleges Biztonsági Szolgálat létrejöttével és a Köztársasági Gárda további növekedésével újabb törzseket is bevont. Ekkor erősödtek meg olyan nagy törzsi konföderációk, mint az ad-Dulajmi vagy a Shammari. Amíg a felsorolt törzsek mindegyike főleg Bagdadtól északra élő, szunnita arab törzs volt, az 1980-as évek közepétől már az is előfordult, hogy déli, síita arab törzsek tagjait is toborozták.

Amikor létrejött a Különleges Köztársasági Gárda, a Bú Nászir törzs fiataljait ide csoportosították át, meghagyva ugyanakkor számos rokont a fenti két egység parancsnokai között. Szintén a Bú Nászir törzsből kerültek ki az iraki elnök legszűkebb védelmi egységének, a Himájának a tagjai. A néhány ezer fős Himája két csoportra oszlik. Az egyik utazott Szaddám Huszeinnel, biztosította ő és családjának, valamint a legfontosabb pártvezetők védelmét. Ennek az egységnek a parancsnoka Rokan Abd al-Gafúr Szulejman Razuki - Szaddám Huszein rokona - aki a már említett Törzsi Hivatal vezetője is volt. A másik csoport végezte a statikus biztosítást, mint az elnöki rezidenciák

védelmét, az utazás során látogatott célpontok előzetes átvizsgálását, stb. Ennek a szervezetnek a vezetője Muzáhim Szaab Haszan volt, szintén a Bú Nászir törzs tagja, korábban a légierő főparancsnoka.³¹

A Himája legjobban képzett tagjai alkották a 40 főre becsült Murafikin nevű alegységet. Ezek a tapasztalt 20-as 30-as éveik elején járó személyek, mind Szaddám Huszein saját klánjából a Bedzsát-ból kerültek ki. Ők alkották a diktátor állandó kíséretét, akik mellett bármikor el mert aludni. A Murafikin tagjai tizenéves korukban kerültek fel Bagdadba, ahol Különleges Köztársasági Gárda egyik bázisán a külvilágtól elzárva éltek le életüket és kaptak kiképzést. Nevelésük során személyiségüket a diktátorhoz fűződő teljes hűség és odaadás eszméje szerint alakították át.³²

A harmadik öbölháború kitörése előtt általános az iraki biztonsági és reguláris alakulatok, úgy helyezkedtek, hogy a hadsereg egységei az ország határai közelében (illetve a kurd autonómiaerületekkel szemben) helyezkedtek el. A Köztársasági Gárda hadosztályai két hadtestre osztva, az ország északi (szíriai-kurd-iráni) és déli (szaúdi-kuvaiti-iráni) részén állomásoztak, a fővárostól 80-150 kilométerre. Feladatuk elsősorban Bagdad védelme egy eseteleges katonai felkeléstől, és bármilyen helybeli ellenzéki tevékenység elnyomása. A fővárosban és közvetlen környékén állomásozott a Különleges Köztársasági Gárda katonái. Az összes egység felett Kuszáj Huszein gyakorolta az ellenőrzést, engedélyével egyetlen alakulat sem hagyhatta el laktanyáit vagy kaphatott éles lőszer.³³

A hadsereg és a biztonsági szervezetek a valóságban

Talán sohasem fogjuk megtudni miért úgy zajlott le a harmadik öbölháború, ahogy lezajlott. Ami biztos, hogy szinte semmi sem úgy történt, ahogy az a nyugati világ szakemberei, kutatói, tábornokai és hírszerzői várták. A napjainkig nyilvánosságra került adatokból valószínűsíthető, hogy az iraki haderő sohasem érte el a Nyugaton becsült 400-500 ezer fős létszámot. A katonai tervezők azt várták, hogy az amerikai és brit erők először ezekkel az egységekkel fognak találkozni, és vagy elpusztítják őket vagy az iraki katonák tömegesen adják meg magukat. Ehhez képest a háború során, főleg Dél-Irakban szövetségesek alig találkoztak iraki reguláris alakulatokkal.

A Köztársasági Gárdáról az volt a nyugati világ elképzelése, hogy utolsó leheletéig fogja védeni Bagdadot és környékét. Az első hírek Nadzsaf és Karbala környékén még ezt támasztották alá, napokkal később az amerikai egységek mégis szinte harc nélkül vonultak Bagdad alá. A szárazföldi csatákban azonban a hírek szerint csak 4 gárdahadosztály semmisült meg, a másik kettő sorsa azóta is rejtély.

A Különleges Köztársasági Gárda egységeitől azt várta mindenki, hogy nagy áldozatokkal járó városi harcra fogja kényszeríteni a mindenre elszánt tengerészgyalogosokat. Ehhez képest, mint láttuk a főváros gyakorlatilag harc nélkül esett az amerikaik

kezébe. Kiszivárgó hírek szerint a véráldozatokat alig követelő akció kulcsa a Bagdadot ôrzô gárdaegységek fôparancsnokának árulása volt. További megválaszolatlan kérdés, hogy hová tűnt a harcokat sohasem látott, de korábban rettegetnek ítélt Különleges Köztársasági Gárda minimum 15 ezer katonája.³⁴

Elmaradt a „piros vonal” átlépését követôen beígért vegyitámadás is. Nem tudni, hogy a fenyegetés már a kezdetektôl csak a propaganda része volt-e, vagy Irak valóban rendelkezett vegyi fegyverekkel, de nem akadt egyetlen tábornok sem, aki el merete volna indítani a rakétákat. Napjainkig az amerikai kutatóegységek még a vegyi fegyvereket sem találtak meg.

Szaddám Huszein semmit sem úgy tett, ahogy azt nyugati elemzôk várták tôle. Nem áldozta fel Bagdadot, nem vetett be vegyi fegyvert. Rettegetnek és végsônek hûségeseznek tartott katonái, törzsi harcosai sem mutattak szinte semmiféle ellenállást, hanem eltûntek. Katonai értelemben meglepetést mindôssze a Szaddám Fedajjin nevû egysége okozott gerillaakcióival. Errôl a szervezetrôl a nemzetközi szakirodalom korábban csak annyit ismételtetett, hogy Udáj Huszein hozta létre a 1990-es évek közepén, fôleg fiatalok tartoznak a kötelékébe és fekete egyenruhájukban városi rendfenntartásra, illetve a déli országrészben a lakosság megfélemlítésében vettek részt. Hogy egyszer majd önállóan harcolnak, az elfoglalt hátországból kisebb amerikai egységek ellen, senki sem feltételezte.

Amerikai pszichológusok tévesen vázolták Szaddám Huszein beteges ragaszkodását a hatalomhoz, amelynek megtartása érdekében akár az iraki népet (vegyifegyver használat) és az ország javait (olajkutak felrobbantása) is kész feláldozni. Mindenki arra számított, hogy az iraki diktátor az utolsó leheletéig kitart majd a rommá lótt Bagdadban és az arab világ halott mártírjává fog válni. A jelenleg rendelkezésre álló információk alapján a hadsereg és a biztonsági szervezetek sem élôerô, sem morál, sem lojalitás, sem a vegyifegyverek mennyisége és bevetethetôsége tekintetében nem voltak összhangban a nyugati szakértôk (részben hírszerzôi és katonai információkra alapozott) becsléseivel, felméréseivel.

Összefoglalva a nemzetközi szakirodalomnak lényegében egy dologban volt igaza. Ha egyszer kitör a háború, Szaddám Huszeinnek nem lesz esélye, hogy a különbözô katonai és biztonsági alakulataira támaszkodva megvédje magát és végül veszíteni fog.

A diktatúra bukása után, az iraki ellenzék új szerepben

Az iraki ellenzéki szervezetek a háborút megelőzô félévben minden korábbinál nagyobb aktivitást mutattak, hogy az elszalasztott évek után végre megpróbáljanak egységes arculatot mutatni a világ és az Egyesült Államok felé. Az elmúlt évtizedben kevés önállóság és független cselekvés adatott meg a különbözô csoportok jó részének, mert munká-

jukat vagy a pénzhiány vagy a mögöttük álló különböző országok politikai szándékai akadályozták. Állandó kérdést jelentett számukra az Egyesült Államokkal való viszonyuk és hogy mennyire tekinthetik magukat az Irakban élő tömegek képviselőinek.

A legjobb helyzetben a két kurd nacionalista párt, a Maszúd Barzáni vezette Kurdisztáni Demokrata Párt (KDP) és a Dzsásal Talabáni vezette Kurdisztáni Hazafias Egység (PUK) volt, amelyek évtizedek áttartó kemény harcok után szinte a maguk kedve szerint és a nyugati világ támogatásával építhették újjá iraki Kurdisztánt az elmúlt 13 évben.

Amikor a második öbölháborút követően, részben a 36. szélességi fok felett meghirdetett repüléstilalmi zónának köszönhetően, Szaddám Huszein kivonta az iraki közigazgatást és a biztonsági erőket iraki Kurdisztán jelentős részéből, az 1975 óta már biztosított autonómia területet adta át a kurd szervezeteknek. Az 1992-ben itt tartott választásokon a KDP és a PUK szerezte meg a szavazatok legnagyobb részét. Az együttműködés hiánya és az évtizedek miatt meglévő rivalizálás miatt a kurd autonómia területe hamarosan két részre szakadt és a pártok éveken áttartó, komoly áldozatokkal járó háborút folytattak egymással. Ez nem csak a régi sérelmek rendezése miatt folyt, hanem a nemzetközi szankciók kijátszása és a segélyek elosztása kapcsán elindult és óriási profittal kecsegtető csempész kereskedelem miatt is. A török-iraki határon állítólag naponta több milliárd dolláros haszonra tett szert Barzáni szervezete, amíg a Kurdisztáni Hazafias Egységnek (akinek területe csak Iránnal határos) még a különböző kurd iszlamista csoportokkal is meg kellett küzdenie.³⁵ Az állandóan átalakuló és Oszama bin Ladennel is kapcsolatba hozható szervezetek végül 2001. szeptember 1-én egyesítették erejüket és egészen 2003 áprilisáig komoly fejtörést okoztak Talabani szervezetének. Az 1992-ben létrejött Kurd Regionális Kormányának a belháború miatt a kezdetektől két közigazgatási rendszere alakult ki, két miniszterelnökkel és megduplázott minisztériumokkal. Sem Barzáni, sem Talabani nem vállalt hivatalos szerepet az ellenőrzésük alatt álló enklávében, hanem ha háttérben maradva irányították kormányaikat.³⁶

A két párt közötti kiélezett viszony enyhülése 1997 elején indult meg, miután 1996 augusztusában Maszúd Barzani jobb híján Szaddám Huszeintől és hadseregétől kért segítséget riválisa meggyengítéséhez. Az esemény komoly visszatetszést keltett a nyugati világban és az Egyesült Államokban, amely korábban mindent megtett, hogy Szaddám Huszein Irakjának árnyékában egy működő kurd „kvázi demokratikus” önkormányzat jöjjön létre. Végül az amerikai közvetítéssel létrejött Washingtoni egyezmény volt az, amely 1998-ban elindította a konszolidációt a Kurdisztáni Demokrata Párt és a Kurdisztáni Hazafias Egység között.³⁷

A nyugati világ szándékai ellenére az elmúlt évtizedben az iraki-Kurdisztánban található állapotok nem nevezhetőek demokratikusnak. Kétség kívül a szólás- vallás- és sajtószabadság szinte teljes, ám a politika terén a hatalom továbbra is csak két nagy kurd nacionalista párt kezében összpontosul. A KDP-n és a PUK-n belül sem találni választott intézményeket, hanem mint a két pártvezető saját szervezeteként funkcionál-

nak. Az ígéretek ellenére az 1992-es választásokon győztes két párt azóta sem tartott újabb autonómiaválasztásokat, előfordulnak politikai gyilkosságok és egyik párt sem engedi riválisát működni a saját ellenőrzése alatt álló országrészben. Kettejük árnyékában számos kisebb párt és szervezet működik a kurd területeken. Ilyenek a különböző iszlamista pártok, az Iraki Kommunista Pártból kiszakadt kurd frakciók pártjai valamint az asszír és turkomán kisebbségek majd tucatnyi pártja.

Az iraki állam ellenőrzése alatt álló területen néhány katonai puccskísérlettől eltekintve csak a síita iszlamista szervezetek voltak képesek kihívást jelenteni a rendszer számára. A diktatúra bukását követő időszak eseményei azt mutatják, hogy Dél-Irakban az 1960 és 1980-as évek között aktívan működő iszlamista pártokat nem felejtették el az emberek. A legszervezettebbnek a Mohamed Bakir al-Hakim vezette Iraki Iszlám Forradalom Legfelső Tanácsa (SCIRI) tekinthető. Ez a legfiatalabb, 1982-ben, Teheránban alapított párt, amely a kezdetektől a Khomeini ajatollah és a hivatalos iráni vezetés támogatását élvezte. A KDP-n és a PUK-n kívül ez volt az egyetlen szervezet, amely az 1990-es években képes volt önálló katonai akciókra Dél-Irakban, amely az elnyomás szervezettségét tekintve komoly teljesítménynek tekinthető és feltételez némi helyi támogatást is. Az iráni támogatás révén a párt jelentős, 10.000-15.000 főre becsült milíciával rendelkezik, amely nagy része jelenleg az iraki síita arab városokban tartózkodik.

A dél-iraki síita városok feletti ellenőrzés megszerzésért váratlanul jó eséllyel indult az ad-Dawa Párt is, amely a SCIRI-nél korábban, valamikor az 1960-as években született a kor egyik meghatározó iraki síita vezetőjének, Mohamed Bakir asz-Szadr útmutatásai alapján. Az 1980-as évek elejéig ez a szervezet volt a legnagyobb és legerősebb iszlamista párt Irakban. Befolyása azután kezdett csökkenni, hogy Mohamed Bakir asz-Szadr ajatollahot az iraki rendszer 1980-ban meggyilkolta. Az ezt követő erőszakhullámban a párt több sikertelen merényletet kísérelt meg a Baath Párt vezetése ellen, mire válaszul a titkosszolgálatok szinte teljesen felszámolták a szervezetet. Az irak-iráni háború végére az ad-Dawa párt elvesztette iraki bázisát és csak az ország határain túl működött.³⁸

A SCIRI és a ad-Dawa között rivalizálás indult meg Szaddám Huszein rendszerének bukása után a dél-iraki síita városok és Bagdad síiták által lakott nyomornegyedének irányításért. Ebbe harcba szólta bele a külvilág teljes meglepetésére Nadzsaf. A síita világ egyik legszentebb városából két csoport is kiemelkedett az iraki csapatok visszavonulását követő káoszban. Az Ali Szisztani ajatollah köré csoportosuló személyek és egyház vezetők elsősorban a körülmények átmeneti jellegére való tekintettel küldtek több városba, így Bagdad síiták lakott részeibe is képviselőket, hogy a helyi mecsetekből kiindulva megpróbáljanak valamiféle biztonságot és rendet kialakítani. A másik csoport Muktda asz-Szadr köré csoportosuló, a Baath Párt uralma alatt titokban szerveződő párt volt, amely rövid távon Nadzsaf városának ellenőrzésére és lehetséges riválisainak eltávolítására törekedett.³⁹

Muktda asz-Szadr, annak Mohamed Szadik asz-Szadr a fia, aki 1992 és 1999 között Ali Szisztani ajatollahal együtt az iraki síiták legfőbb vallási vezetőjének számított.

Szadik asz-Szadr, aki viszont az 1980-ban kivégzett Mohamed Bakir asz-Szadr unokatestvére volt, bár tartózkodott az aktív és rendszerellenes politizálástól 1999-re kivívta a hatalom ellenszenvét működésével, így az év február 19-én öt és két fiát az iraki titkosszolgálatok meggyilkolták.⁴⁰

A négy csoport (SCIRI, ad-Dawa, Ali Szisztani és Muklada asz-Szadr) között jelentős ellentétek mutatkoznak, amely rámutat arra, hogy nem hogy az iraki síiták egésze, de annak csak egy részét képviselő iszlamisták is milyen megosztottak. Az ellentétek okai részben a vezetők iráni vagy arab származása, az általuk képviselt iszlamista ideológia léte vagy nem-léte, stb.⁴¹

A kurd és síita iszlamista szervezetek az ellenzéki csoportok között a „történelmi” pártokat alkotják, amelyek több évtizeden át küzdöttek az iraki rezsim ellen. Közösségüket már csak egy szervezettel, a nyugaton gyakran elfelejtett és mellőzött Iraki Kommunista Párttal (IKP) kell kiegészítenünk. Az IKP 1934-es alapításával a legrégebbi szervezett párt, amely sokáig a legerősebb, elsősorban baloldali nacionalista ideológiát követő szervezet volt. Az iraki kommunisták egy rövid időszaktól eltekintve egész életüket ellenzékiként, üldöztetések közepette töltötték, mindegy hogy monarchia vagy köztársaság, tábornokok vagy a Baath Párt uralkodott. Utolsó korszakuk az 1970-es évek elejére esett, amikor az iraki állampárt tekintettel a Szovjetunióval ápoltt kapcsolatokra még miniszteri helyeket is biztosított számukra az iraki kormányban.⁴²

Bár az Iraki Kommunista Párt szintén frakciókra bomlott az 1980-as évektől és a vezetés is szinte kizárólag kurd politikusok kezébe került, az 1950-60-as években a síita arabok közötti népszerűsége és támogatottsága óriási volt. A már említett Mohamed Bakir asz-Szadr ajatollahot is az sarkallta szerepvállalásra, hogy megőrizze és felélessze a dél-iraki arabok kapcsolatát az iszlám síita ágával.

A „történelmi” pártok mellett a Kuvaitban vívott második öbölháborút követően megszámlálhatatlanul sok ellenzéki csoport jött létre elsősorban a nyugati világban. Ebben az időszakban mindenki az iraki diktatúra gyors bukását várta, így gomba módra szaporodtak a különböző szervezetek. Az Egyesült Államok is élen járt a szervezésben, mivel szerette volna, ha ezek a csoportok lehetőleg egy ernyőszervezet alatt egyesültek volna. Ebből a célból született meg az Iraki Nemzeti Kongresszus (INC), a síita arab Ahmed Chalabi vezetésével. Elvileg a párt támogatói voltak az iszlamista és kurd nacionalista pártok is, ám egészen napjainkig inkább az amerikai vezetés eszközeit látta bennük mindenki.

Az INC a nyugati típusú demokrácia teljes híve, a szervezet az elmúlt tíz év alatt elsősorban az amerikai Külügyminisztérium és a CIA támogatásából működött. Népszerűségét tovább csökkentette, hogy Ahmed Chalabit pénzügyi visszaélésekkel vádolják Jordániában. Az iraki szervezet és az amerikai vezetés jó viszonyát mutatja, hogy a háború kapcsán, Magyarországon kiképzésre került iraki önkénteseket az Iraki Nemzeti Kongresszus toborozta az amerikai fegyveres erők részére.⁴³

Az INC mellett megjelentek szír vagy szaúdi támogatású pártok, emigráns iraki katonatisztek, Baath párti funkcionáriusok és értelmiségiek által alapított szervezetek. Voltak, akik egy jól sikerült katonai puccsban látták az új Irak eljövételét, voltak, akik belső felkelést majd nyugati mintájú demokratikus Irakot akartak, választásokkal, parlamenttel.⁴⁴ 2002 decemberében az Egyesült Államok aktív támogatásával és közvetítésével több száz iraki értelmiségi és ellenzéki szervezet létrehozott egy 65 tagú tanácsot. Ebben a szervezetben, figyelembe véve az ország etnikai, vallási arányait, valamint az ideológiai erőviszonyokat, a legnagyobb 33 százalékos szeletet az SCIRI kapta. Mellette, erejükhöz mérve kaptak helyet a kurd nacionalista és iszlamista pártok, a turkomán és asszír kisebbségek valamint a különböző szunnita arab pártok. A Coordination and Follow-up Committee-re keresztelt testület 2003 februárjának végén több napos tanácskozást tartott a kurd autonómia területén, de a meglevő ellentétek miatt csak annyiban tudtak megegyezni, hogy a 65 fős bizottságot tekintik a megbukott iraki diktatúrát követő első, az országot konzultatív testületként irányító szervezetnek és hogy Irak jövőbeni berendezkedése a föderális elvek szerint fog történni. A megállapodáshoz képest, Szaddám Huszejn bukását követően mindenki teljeseb önállóan lépett, a tervezett együttműködés legkisebb jele nélkül.

Az egyes pártok lehetőségeit nem pusztán az fogja befolyásolni, hogy milyen támogatottságra képesek szert tenni az országban, hanem az is, hogy milyen viszonyt alakítanak ki a megszálló amerikai csapatokkal és az Irak politikai intézményrendszerét meghatározó civil vagy katonai vezetőkkel. A jelenlegi politikai skálán a szekuláris arab tömegeket csak az Egyesült Államok bábjának tekintett Iraki Nemzeti Kongresszus képviseli, ezért valószínű, hogy a jövőben egy vagy több, helyben szerveződő csoport vagy párt fog létrejönni. Nem lehet leszámolni a Baath Párttal sem. Mivel az Egyesült Államok egyik fő célja a háború utáni életkörülmények mihamarabbi normalizálása, nagymértékben lesz kénytelen támaszkodni a bukott rendszer által kiépített közigazgatás szakembereire, vezetőire. Ez egyben azt jelenti, hogy sok tízezernyi, százezernyi egykori Baath párttag fog ismét pozícióba kerülni, és hatalomhoz jutni. Bár Szaddám Huszein és az általa megvalósított totalitárius rendszerhez kevesen fognak ragaszkodni, a párt szekuláris arab nacionalizmusra épülő ideológiája még jelentős támogatóbázist szerezhet az akár egy új néven megújuló egykori állampártnak. Ebből a szempontból nem elképzelhetetlen, hogy ha valóban titkos és szabad választásokra kerül sor Irakban, a kelet-európai rendszerekhez hasonlóan idővel újból hatalomra kerülhet az utódpárt.⁴⁵

Epilógus

Irak jövőjét tekintve meghatározó szereppel bírnak az elkövetkező hónapok eseményei. A különböző ideológiai és etnikai alapú pártok gyakorlatilag csak abban értenek egyet, hogy az amerikai katonai megszállásnak mihamarabb véget kell érnie és az or-

szág jövőjét az irakiaknak kell a kezükbe venni. A bukott iraki diktatúra egykori támaszai az elkövetkező időben nem fognak feltétlenül eltűnni a múlt süllyesztőiben. A Baath Párt valamilyen formában működő része lesz/lehet Irak új politikai rendszerének. Az egykori felső és középvezetés, megőrizve és átmenekítve kapcsolati tőkéjét még sokáig meghatározó szereppel fog bírni az országban. Szaddám Huszein saját törzse és általában a szunnita arab közösség politikai ereje csökkenni fog, de mivel a politikai kultúrában az utóbbi évtizedben megerősített törzsi-patronázs rendszer akár nyugati típusú választási rendszerben, demokratikus keretek között is képes tovább élni, a helyzet a Baath Pártéhoz hasonló lesz.

A legnagyobb változásokra a hadsereg és a biztonsági szervezetek számíthatnak. A fegyveres erők szomorú öröksége, hogy Irak története során legjobban saját, civil lakosságuk elnyomásában jeleskedtek. Ebbéli szerepükön, aktív amerikai vagy nyugat-európai támogatással mindenképpen változtatni fognak. Az országban még sokáig meghatározó szerepet játszó Egyesül Államok valószínűleg igyekszik majd gondoskodni, hogy egyetlen politikai erő se sajátítsa ki a hadsereget. Hasonló lesz a helyzet a hírszerző és biztonsági szervezetek esetében. Tekintettel, hogy az arab társadalmak szégyentől, megalázottságtól való félelmére, kevéssé valószínű, hogy a több százezernyi ügynök, besúgó neve valamiféle nemzeti megtisztulási szándékkal nyilvánosságra kerüljön.⁴⁶

Szaddám Huszein diktatúrájának főbűnösei talán bíróság elé kerülnek és talán büntetést is fognak kapni. A hatalomért marakodó egykori iraki ellenzék jövőjét nehéz megjósolni. Bár köznapi értelemben lassan helyreáll a nyugalom Irakban, a politikai közeget tekintve még jó ideig káosz fog uralkodni Bagdadban és a vidéken. A jövőben nemcsak az ország államformája, politikai rendszere vár eldöntésre, hanem Irak viszonya a megszálló Egyesül Államokkal, jó és rossz szomszédaival, egykori ellenségeivel és szövetségeseivel a nemzetközi világban. Bármiféle demokratikus kísérlet sikere vagy kudarca, hosszú távú és meghatározó befolyással fog bírni az egész arab Közel-Keletre és rajta keresztül globalizálódó világunkra.

Bibliográfia

- al-Khafaji, Ifam: *Almost Unnoticed: Interventions and Rivalries in Iraqi Kurdistan*, MERIP Press Information Note 44, 2001. január 24.
- Baran, David: *Iraq: the Party in Power*, Le Monde Diplomatique, 2002 december
- Baram, Amatzia: *Culture, History and Ideology in Baathist Iraq, 1968-89*, St Martin's Press, New York, 1991.
- Baram, Amatzia: *Saddam's Power Structure: the Tikritis Before, During and After the War in*: Toby Dodge - Steve Simon (ed.): *Iraq at the Crossroads: State and Society in the Shadow of Regime Change*, International Institute for Strategic Studies, Adelphi Paper, London, 2003.
- Baram, Amatzia: *Saddam Husayn, Between his Powerbase and the International Community*, Middle East Review of International Affairs, 2002. december.
- Baram, Amatzia: *An Analysis of Iraqi WMD Strategy*, The Nonproliferation Review, 2001. nyár.

- Baram, Amatzia: *The Iraqi Armed Forces and Security Apparatus*, Journal of Conflict, Security and Development, Centre for Defence Studies, King's College, London, 2001.
- Baram, Amatzia: *Turmoil in Iraq: The Regime's #2 Defects*, Middle East Quarterly, 1995. december.
- Batiz András – Wagner Péter: *Szaddám: Önkényuralom családi vállalkozásban*, Alexandra Kiadó, Pécs, 2003.
- Boyle, Sean: *Iraq's MIO: Ministry of missing weapons*, Jane's Intelligence Review, 1998. március 23-25.
- Boyle, Sean: *Qusay Considers a reshuffle for Iraq's command structure*, Jane's Intelligence Review, 1997. március 416-418.
- Boyle, Sean: *Iraq's MIO: Ministry of missing weapons*, Jane's Intelligence Review, 1998 március, 23-25.
- Boyle, Seen: *Inside Iraq's security network*, I. rész, Jane's Intelligence Review, 1997. július, 312-314. ; II. rész 1997. augusztus, 365-367.
- Dawisha, Adeer: *„Identity” and political survival in Saddam's Iraq*, Middle East Journal, 1999 őszi, 553-567.
- Dodge, Toby – Simon, Steve (ed.): *Iraq at the Crossroads: State and Society in the Shadow of Regime Change*, International Institute for Strategic Studies, Adelphi Paper, London, 2003.
- Eizenstadt, Michael: *The iraqi armed forces, two years on*, Jane's Intelligence Review, 1993, március, 121-127.
- Iraq Backgrounder: What Lies Beneath*: International Crisis Group, Brussel, 2002.
- Jabar, Faleh A.: *Clans, Stämme und eine überflüssige Einheitspartei*, Die Tageszeitung, 2002. október 11.
- Jabar, Faleh A.: *Assesing the Iraqi Opposition*, MERIP Press Information Note 51, 2001 március 23.
- Jabar, Faleh A.: *The Iraqi Army and Anti Army: Some Reflections on the Role of the Military in*: Toby Dodge - Steve Simon (ed.): *Iraq at the Crossroads: State and Society in the Shadow of Regime Change*, International Institute for Strategic Studies, Adelphi Paper, London, 2003.
- Lawrence, David Aquila: *A Shaky De Facto Kurdistan*, Middle East Report, 2000 nyár,
- Lessons Learned: Iran-Iraq War*. Martine Corps Historical Publication FMFRP 3-203 – 10, 1990 december
- Metz, Helen Chapin (ed.): *Iraq, a Country Study*., Library of Congress, 1990.
- O'Leary, Carol A.: *The Kurds of Iraq: Recent History, Future Prospects*, Middle East Review of International Affairs, 2000 december, 17-29.
- Sciolina, Elaine: *The Outlaw State*, John Wiley, New York, 1991.
- Sluglett, Marion Farouk –Sluglett, Peter: *Iraq since 1958*, I.B. Tauris, London, 2001.
- Wagner Péter: *Az iraki fegyveres erők és biztonsági szervezetek*, Új Honvédségi Szemle, 2003. április.
- Wiley, Joyce N.: *The Islamic Movement of Iraqi Shi'as*, Lynne Rienner Publisher, 1992.⁴⁷

Jegyzetek

- 1 Marion Farouk Sluglett – Peter Sluglett: *Iraq since 1958*, I.B. Tauris, London, 2001. 233-239, 244-246.
- 2 Amatzia Baram: *Saddam's Power Structure: the Tikritis Before, During and After the War in*: Toby Dodge - Steve Simon (ed.): *Iraq at the Crossroads: State and Society in the Shadow of Regime Change*, International Institute for Strategic Studies, Adelphi Paper, London, 2003. 95.
- 3 Ezért lett Szaddám Huszein teljes neve Szadám Huszein at-Tikriti. A név és a város egybecsengése vezetett sokakat arra, hogy Tikriti klánról kezdjenek beszélni.
- 4 Haszán al-Bakr ilyen módon szintén rokonnak számított. Ő a Bedzsát klán Bú Bakr alkánjának volt tagja. Faleh. A. Jabar: *Clans, Stämme und eine überflüssige Einheitspartei*, Die Tageszeitung, 2002. október 11. Internetes verzió.
- 5 A párt Katonai Tanácsa gyakorolta az ország fegyveres és hírszerzői testületei felett a legfelső politikai ellenőrzést. A Baath Párt Regionális Parancsnokságának elnöke, alelnöke és néhány tagja, valamint az egyes fegyvernemek, hírszerzőszervezetek parancsnokai alkották a tagságát. Sean Boyle: *Qusay considers a reshuffle for Iraq's command structure*, Jane's Intelligence Review, 1997. március 416-468. Waiel Faleh: *Saddam's second son elected*, The Washington Post, 2001. május 18. Internetes verzió.

- 6 A rendszer bukásáig ez a szervezet volt részben felelős a hadi arzenál fenntartásáért, a hadiipari gyárak működtetéséért, titkos és nem-titkos katonai fejlesztésekért. Az atomprogram, a vegyi és biológiai fegyverkutatások és a ballisztikus rakéták fejlesztése is a minisztérium felelősségi köréhez tartozott. Sean Boyle: *Iraq's MIO: Ministry of missing weapons*, Jane's Intelligence Review, 1998 március, 23-25.
- 7 Amatzia Baram: *Turmoil in Iraq: The Regime's #2 Defects*, Middle East Quarterly, 1995. december, Internetes verzió.
- 8 Michael Eizenstadt: *The Iraqi armed forces, two years on*, Jane's Intelligence Review, 1993 március, 121-127.
- 9 Elaine Sciolina: *The Outlaw State*, John Wiley and Sons Inc., New York, 1991, 73.
- 10 Batiz András – Wagner Péter: *Szaddám: Önkényuralom családi vállalkozásban*, Alexandra Kiadó, Pécs, 2003. 173-175.
- 11 A lista számos helyen megjelent az interneten, pl.: *U.S. military list of 55 'Most Wanted' Iraqis*, CNN, 2003 április 12. <http://www.cnn.com/2003/WORLD/meast/04/12/sprj.irq.wanted/index.html> Internetről letöltve: 2003 április 13.
- 12 A Törzsi Hivatal feladata volt, hogy a 1990-es években egyre nagyobb szerepet játszó különböző törzsekkel a kapcsolatot tartsa, az együttműködést Szaddám Huszein kívánsága szerint irányítsa. Dzsamal Musztafa at-Tikriti a legutolsó hírek szerint 2003 tavaszán Szíriába menekült családjával, majd feladta magát az Iraki Nemzeti Kongresszus ellenzéki szervezetnek. Ezt követően visszatért Irakba, ahol az amerikai erők őrizetbe vették. Hír az elfogásáról: David Teather: *Saddam's son-in-law in 'surrender'*, The Guardian, 2003. április 21. Internetes verzió
- 13 Radio Free Europe/Radio Liberty Iraq Report: *Iraq divides country into four military commands*, 2003. március 20., Iraqi News Bureau: *Saddam appoints new commander for his Special Republican Guard*, 1997. augusztus 13. Internetes verzió.
- 14 Helen Chapin Metz (ed.): *Iraq, a Country Study*: Library of Congress, U.S. Government Printing Office, Washington D.C. 1990, 179.
- 15 Radio Free Europe/Radio Liberty Iraq Report: *Iraqi parliament backs Saddam for new presidential term*, 2002. augusztus 23..
- 16 Faleh A. Jabar: *Assesing the Iraqi Opposition*, MERIP Press Information Note 51, 2001 március 23. Kiváló példa erre Basszem Abdal Shammari, a Shammar törzs egyik klánvezérének esete. Az 1990-es években havonta 2000 dollárt kapott, hogy gondoskodjon magáról és másik 500 családról. Az egyik gyilkossággal végződő esetben rokonai nem az állami bírósághoz fordultak büntetésért, hanem a diktatúra hallgatóságos jóváhagyásának, sőt bátorításának megfelelően és a törzsi hagyományokkal összhangban a sejkre bízták a vita rendezését és a meggyilkolt személy roknainak kártalanítását. Stephen L. Glain: *Stronghold can backfire: Iraqi tribes are key source of Loyalty, rebellion*, The Wall Street Journal, 2000. május 23. Internetes verzió.
- 17 Révén az alapítók között számos keresztény vagy izmaelita arabok találhatunk, akik számára fontos volt, hogy a pánarab ideológia ne kapcsolódjon össze annak szunnita iszlám jellegével.
- 18 Amatzia Baram: *Culture, History and Ideology in Baathist Iraq, 1968-89*, St Martin's Press, New York, 1991, 9
- 19 u.o.: 15
- 20 Metz (ed.) i.m.: 192.
- 21 Bukásuk idején a következő pozíciókkal rendelkeztek. Tarik Aziz: miniszterelnök helyettes; Izzat Ibrahim ad-Dúri: A Forradalmi Parancsnoki Tanács alelnöke, az iraki fegyveres erők főparancsnok helyettese; Taha Jaszin Ramadan: az Iraki Köztársaság alelnöke, Forradalmi Parancsnoki Tanács tagja, a Népi Hadsereg parancsnoka; Szadún Hammadi: A Nemzetgyűlés elnöke; Taha Muhi al-Din Maruf: az Iraki Köztársaság alelnöke, a Forradalmi Parancsnoki Tanács tagja
- 22 Adeed Dawisha: *„Identity” and Political Survival in Saddam's Iraq*, Middle East Journal, 1999. ős, 553-567.
- 23 A 21 tartományi szintű pártszervezet az ország 18 tartományából és Bagdadban három további azonos státuszú szervezeti egységből állt össze.
- 24 David Baran: *Iraq: the Party in Power*, Le Monde Diplomatique, 2002. december.
- 25 Faleh A. Jabar: *The Iraqi Army and Anti Army: Some Reflections on the Role of the Military in*: Toby

- Dodge - Steve Simon (ed.): *Iraq at the Crossroads: State and Society in the Shadow of Regime Change*, International Institute for Strategic Studies, Adelphi Paper, London, 2003. 118.
- 26 *Lessons Learned: Iran-Iraq War*. Martine Corps Historical Publication FMFRP 3-203 – 10, 1990 december, 21-23.
- 27 Az iraki hadsereg társadalmi hátteréről és a tribalizálás elemeiről lásd: Wagner Péter: *Az iraki fegyveres erők és biztonsági szervezetek*, Új Honvédségi Szemle, 2003. április, 30-49.
- 28 Sean Boyle: *Inside Iraq's security network*, Jane's Intelligence Review, I. rész, Jane's Intelligence Review, 1997. július, 312-314.; II. rész 1997. augusztus, 365-367. ,
- 29 Amatzia Baram: *Saddam Husayn, Between his Powerbase and the International Community*, Middle East Review of International Affairs, 2002. december.
- 30 A rendelkezésre álló források szerint Szaddám Huszein vélt tömegpusztító fegyvereit és az azok célba juttatására szolgáló rakétákat külön tartotta Nyugat-Irak sivatagos területein. Parancs esetén a két egység egy előre megbeszélte helyen találkozott volna, ahonnan akár további parancs nélkül is indíthaták volna rakétáikat az előre megadott koordináták felé. Amatzia Baram: *An Analysis of Iraqi WMD Strategy*, The Nonproliferation Review, 2001. nyár, 25-39.
- 31 Mindketten szerepelnek az amerikai katonai vezetés által közzétett, 55 nevet tartalmazó listán.
- 32 Amatzia Baram: *The Iraqi Armed Forces and Security Apparatus*, Journal of Conflict, Security and Development, Centre for Defence Studies, King's College, London, 2001, 113-123.
- 33 Sean Boyle: *Qusay Considers a reshuffle for Iraq's command structure*, Jane's Intelligence Review, 1997 március 416-418. Anthony Cordesman: *If We Fight Iraq: Iraq and the Conventional Military Balance*, Center for Strategic and International Studies, 2002.
- 34 Pepe Escobar: *The Baghdad deal*, Asia Times, 2003 április 25. Internetes verzió. *Republican Guard commander cut deal with US forces*, Al-Jazeera TV, 2003. április 15. Internetes verzió
- 35 David Aquila Lawrence: *A Shaky De Facto Kurdistan*, Middle East Report, 2000 nyár, Internetes változat
- 36 Carol A. O'Leary: *The Kurds of Iraq: Recent History, Future Prospects*, Middle East Review of International Affairs, 2000 december, 17-29.
- 37 Ifam al-Khafaji: *Almost Unnoticed: Interventions and Rivalries in Iraqi Kurdistan*, MERIP Press Information Note 44, január 24, 2001
- 38 Az iraki iszlamista szervezetek 1970-80-as évekbeli tevékenységét, ideológiai bázisát részletesen elemzi Joyce N. Wiley: *The Islamic Movement of Iraqi Shi'as*, Lynne Rienner, Boulder, 1992.
- 39 Muklada asz-Szadr csoportját tartják felelősnek az április elején Nadzsafban meggyilkolt, nyugat barát Abdul Madzsíd al-Kho'i haláláért, aki az amerikai csapatokkal tért vissza londoni száműzetéséből. Ebben az időben asz-Szadr emberei körbezárták Ali Szisztáni ajatollah nadzsafi lakhelyét és a vallási vezető Irakból való távozását követelték 48 órán belül. Rory McCarthy: *Lead cleric threatened by radicals Violence as Shias fight for supremacy*, The Guardian, 2003. április 14. Internetes verzió
- 40 Az esetet utonállásnak álcázták és a feltételezett tetteseket az állam később ki is végezte. Muklada asz-Szadr, a túlélő fiú a hírek szerint ekkor kezdte el szervezni saját egységét, amelyről egészen 2003 áprilisáig nem lehetett hallani sem hivatalos iraki, sem ellenzéki körökben..Sajjad Haid: *Ulama continue to pay the price for speaking out in Saddam's Iraq*, ShiaNews, 2000. április 22. Internetes verzió
- 41 Ali Szisztáni és Mohamed Bakir al-Hakim iráni, az asz-Szadr család arab származású. A SCIRI a Khomeini ajatollah által kialakított és a jelenlegi iráni politikai rendszer alapját képező vilájat al-fakih államelmélet híve, a Dawa a 1970-es években, Mohamed Bakir asz-Szadr által létrehozott kevésbé radikális ideológia örökösének és képviselőjének tartja magát, amíg Ali Szisztáni ajatollah teljes mértékben elutasít mindenféle iszlamista ideológiát és a síita egyház és vezetőinek politikai szerepvállalását. Muklada asz-Szadr politikai elképzeléseiről egyelőre keveset tudni, de a hírek alapján úgy tűnik meggyilkolt édesapjának elveit és a Khomeini Amerika ellenes nézeteit ötvözi.
- 42 Metz (ed.) i.m.: 194-195
- 43 *U.S Army to train 1000 Iraqi exiles*, Washington Post, 2002. december 18. Internetes változat
- 44 *Iraq Backgrounder: What Lies Beneath*: International Crisis Group, Brussel, 2002, 36.
- 45 A diktatúra működtetésében kulcsszerepet játszó szunnita arab közösség jövőbeli reprezentációja számomra kérdést vet fel. Tekintettel arra, hogy napjainkban az ország politikai berendezkedéséről

folyó vitákban arab részről egyedül a síita iszlamista pártok hallatják hangjukat, várható, hogy velük szemben a szekuláris szunnita vagy síita arab bázisú pártok is nagy tömegeket lesznek képesek maguk mögé állítani. Ismerve az Egyesült Államok idegenkedését bármilyen, az iránihoz hasonló politikai rendszertől, feltételezhető, hogy ezek a csoportok Washington támogatásában is részesülni fognak.

- 46 Figyelembe kell venni, hogy Irak története során a katonai és biztonsági szervezetekben mindig a szekuláris háttérű szunnita arab közösség tagjai domináltak. Ennek a hagyománynak a megváltoztatása, új vezetőség kinevelése éveket is igénybe vehet.